

Фонд
«Демократичні ініціативи»
імені Ілька Кучеріва

№ 4 / 2012

Громадська думка

Інформаційно-аналітичне видання «Громадська думка» — це відображення новітніх тенденцій у громадській думці населення України, інформування широкого загалу про динаміку настроїв українського народу щодо злободенних проблем становлення демократії і державності, коментарі експертів з актуальних питань та рекомендації щодо покращення ситуації у різних сферах суспільного життя. Це один із проектів Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва — одного з провідних аналітичних центрів України, який концентрує свою діяльність на сприянні розвитку демократії, ринкової економіки й інтеграції України в європейський та євроатлантичний простір.

Що таке громадська думка?

Громадська думка являє собою сукупність настроїв, оцінок, суджень, поглядів та думок у суспільстві. Дослідження громадської думки означає вивчення поглядів населення на конкретні проблеми і питання політичного, економічного та соціального життя. Це оцінка, яку дає населення перебігу подій та політикам, а також джерело інформації про проблеми і пріоритети населення. Громадська думка — це індикатор рівня задоволеності населенням владою та ситуацією в суспільстві загалом. Постійний моніторинг громадської думки і широке оприлюднення результатів сприяють розумінню раціональних та емоційних елементів і факторів, які визначають характер соціальної взаємодії членів суспільства.

МИКОЛА МЕЛЬНИК,
науковий консультант Центру Разумкова

МИХАЙЛО МІЩЕНКО,
заступник директора соціологічної служби Центру Разумкова

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА СУДІВ В УКРАЇНІ

Ставлення населення до правоохоронних органів і судів є одним із важливих компонентів загальної оцінки громадянами ситуації в країні в цілому та функціонування системи влади зокрема. Рівень довіри до правоохоронних органів та судів — це індикатор міри відповідності цих інститутів їхньому призначенню та показник ефективності виконання ними суспільних функцій.

Важливість аналізу оцінки населенням правоохоронної системи

Аналіз ставлення населення до правоохоронних органів, співвідношення між довірою та недовірою є значущим аспектом у загальному вивченні настроїв, що панують у суспільстві. Адже фактично це комплексний показник, на основі якого можна робити висновки не лише безпосередньо про оцінку населенням того, як функціонує правоохоронна система, а й про більш масштабні тенденції.

По-перше, довіра до правоохоронних органів — це свідчення ефективності їхньої роботи з точки зору пересічних громадян країни та підтвердження задоволеності населення діяльністю цих структур. Якщо ж у суспільстві має місце протилежна ситуація — недовіра переважає довіру, — це свідчить насамперед про невиконання або виконання неповною мірою правоохоронними структурами тих функцій, що покладені на них у цьому суспільстві.

По-друге, у більш широкому сенсі рівень довіри громадян до правоохоронних органів та судів можна вважати одним із індикаторів розвитку правової держави в Україні, наявності проблем у сфері дотримання принципу верховенства права. Це пояснюється тим, що органи правоохоронної системи та суди — такі інстанції, які покликані бути на сторожі прав і свобод людини та громадянина, і високий рівень недовіри до них, з огляду на це, опосередковано свідчить про порушення принципу верховенства права.

По-третє, довіра до правоохоронних органів є також одним із компонентів загальної демократичності суспільства та системи влади зокрема. Мається на увазі, що в суспільстві, де повною мірою дотримуються демократичні стандарти, правоохоронна система та система судочинства працюють прозоро і не можуть бути об'єктами маніпуляцій ззовні.

В демократичному суспільстві правоохоронна система — це система інстанцій, до яких громадяни звертаються в разі порушення їхніх прав і свобод, скоєння злочину проти них, а це, в свою чергу, підтверджує довіру до цих органів. Якщо суспільство не довіряє правоохоронним органам і не вважає їх джерелом отримання захисту своїх прав і свобод, то це свідчить про наявність загрозливих для демократичної перспективи суспільства тенденцій.

У цьому контексті доцільно розглянути українські реалії ставлення до правоохоронних органів та судів, з одного боку, та до вчинення самосуду, з іншого. Це дасть змогу скласти більш повну картину дійсності.

Ставлення населення до правоохоронних органів та судів: соціологічна картина українських реалій

Правоохоронні органи та суди є частиною владної системи, тож ставлення громадян до них та оцінка їхньої діяльності значною мірою залежать від ставлення громадян до влади в цілому. На вивчення особливостей сприйняття українцями діяльності правоохоронних структур та судів було спрямоване дослідження, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова у березні-квітні 2012 року¹. Окрім того, вивчення цього питання є складовою Європейського соціального дослідження та моніторингових досліджень із цієї проблематики Центру Разумкова.

За результатами європейського соціального дослідження, що проводилося у 2010-2011 роках у багатьох країнах, включаючи Україну, рівень довіри до міліції в нашій країні істотно поступається рівню довіри до поліції у країнах Європейського Союзу. Так, відповідаючи на питання: «Якою мірою Ви довіряєте міліції (поліції)?», де відповіді давалися за 11-бальною шкалою — від «0» («зовсім не довіряю») до «10» («повністю довіряю»), громадяни України оцінювали свій рівень довіри до правоохоронців у середньому 2,5 бала. А, наприклад, жителі Великобританії — 6,2 бала, Бельгії — 6,0 бала, Франції — 5,6 бала, а сусідньої з нами Польщі — 5,4 бала².

Як показують результати моніторингових досліджень Центру Разумкова, рівень підтримки діяльності міліції і судів протягом останнього десятиліття майже завжди був низьким, за винятком початку 2005 року, коли високі соціальні очікування українців, пов'язані з приходом до влади «помаранчевої» політичної команди, зумовили істотне зростання рівня підтримки діяльності прак-

¹ З 30 березня по 4 квітня 2012 р. було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова, із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 132-х населених пунктах (із них 79 міських та 53 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без урахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95. Опитування профінансоване проектом UNITER.

Інші опитування Центру Разумкова, результати яких наводяться у статті, також здійснювалися за вибірками, побудованими за вищеписаними принципами. У січні 2002 р. було опитано 2019 респондентів, у березні 2004 р. — 2012 респондентів, у лютому 2005 р. — 2012 респондентів, у лютому 2005 р. — 2290 респондентів, у грудні 2006 р. — 2001 респондент, у липні 2009 р. — 2006 респондентів, у грудні 2009 р. — 2009 респондентів, у травні 2010 р. — 2014 респондентів, у лютому 2011 р. — 2011 респондентів, у жовтні 2011 р. — 2009 респондентів, у грудні 2011 р. — 2008 респондентів.

² Див.: <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/> — ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 2.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway — Data Archive and distributor of ESS data.

тично всіх соціальних інститутів, включаючи правоохоронні структури і суди. Найнижчий рівень їх підтримки спостерігався у грудні 2009 року, наприкінці президентської каденції В. Ющенко, що значною мірою може бути пояснено загальним розчаруванням у діяльності владної команди, очолюваної цим політиком.

Однак деяке покращення ставлення до міліції і судів, що наставало після президентських виборів 2010 року, виявилось нетривалим. У грудні 2011 року частка тих, хто не підтримував діяльність міліції, стала практично такою ж, як і в грудні 2009 року (відповідно 56,0% і 55,2%). А частка тих, хто не підтримував діяльність судів, була незначною мірою меншою, ніж наприкінці 2009 року (відповідно 64,0% і 67,6%).

Отже, попри коливання рівня підтримки дій правоохоронних структур і судів, пов'язаних зі змінами владних команд, загальний тренд ставлення до цих структур протягом останнього десятиріччя можна схарактеризувати як погіршення ставлення до них громадян України.

ТАБЛИЦЯ 1: Розподіл відповідей на питання: «Чи підтримуєте Ви діяльність органів внутрішніх справ (міліції)?», %

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
Січень 2002 р.	12,4	31,6	44,9	11,1
Березень 2004 р.	10,7	35,7	44,6	9,0
Лютий 2005 р.	19,1	35,5	31,5	13,9
Січень 2006 р.	14,8	37,3	36,8	11,1
Грудень 2006 р.	8,7	32,3	44,0	14,9
Грудень 2009 р.	6,9	30,5	55,2	7,3
Травень 2010 р.	11,3	34,1	42,9	11,7
Лютий 2011 р.	6,3	29,8	53,1	10,8
Грудень 2011 р.	6,3	27,5	56,0	10,2
Березень – квітень 2012 р.	3,3	30,4	57,2	9,0

ТАБЛИЦЯ 2: Розподіл відповідей на питання: «Чи підтримуєте Ви діяльність суду в Україні?», %

	Повністю підтримую	Підтримую окремі заходи	Не підтримую	Важко відповісти
Січень 2002 р.	10,8	29,6	39,8	19,8
Березень 2004 р.	7,9	34,1	40,9	17,1
Лютий 2005 р.	21,3	31,7	29,3	17,7
Січень 2006 р.	8,4	29,8	43,1	18,7
Грудень 2006 р.	6,7	29,2	45,0	19,2
Грудень 2009 р.	2,5	18,5	67,6	11,4
Травень 2010 р.	9,4	27,7	43,4	19,6
Лютий 2011 р.	5,9	24,1	57,2	12,7
Грудень 2011 р.	4,5	20,6	64,0	10,9
Березень – квітень 2012 р.	2,9	25,1	61,5	10,5

За даними соціологічного опитування, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова у березні-квітні 2012 року, позитивно оцінювали діяльність міліції лише 25,9%, тоді як негативно — 63,9%, прокуратури — відповідно 22,6% і 63,1%, судів — відповідно 19,6% і 68,8%. Меншою мірою негативізм виражений в оцінках діяльності Служби безпеки України — відповідно 34,8% і 43,9%, хоча й тут негативна оцінка переважає.

ТАБЛИЦЯ 3: Розподіл відповідей на питання: «Як Ви оцінюєте діяльність правоохоронних органів в Україні?», %

	Дуже негативно	Переважно негативно	Переважно позитивно	Цілком позитивно	Важко відповісти
Міліції	23,5	40,4	24,2	1,7	10,2
Прокуратури	23,5	39,6	21,4	1,2	14,3
Судів	27,6	41,2	18,3	1,3	11,7
СБУ	15,3	28,6	30,2	4,6	21,3

Зумовленість ставлення до правоохоронних структур та судів загальним ставленням до влади підтверджує та обставина, що негативізм в оцінках помітно частіше виражений у представників електорату опозиційних політичних сил. Так, діяльність міліції оцінюють негативно 75,9% представників електорату ВО «Батьківщина», 66,2% представників електорату Політичної партії «УДАР Віталія Кличка» і помітно менше (49,5%) тих, хто збирається голосувати за Партію регіонів.

Діяльність судів оцінюють негативно 80,4% представників електорату ВО «Батьківщина», 70,9% представників електорату Політичної партії «УДАР Віталія Кличка» і 52,3%, тих, хто збирається голосувати за Партію регіонів. Однак та обставина, що навіть серед прихильників провладних політичних сил переважає негативна оцінка діяльності правоохоронних структур і судів, свідчить про неблагополучну ситуацію у цих структурах.

Виявлене опитуванням переважно негативне ставлення суспільства до правоохоронних органів та суду свідчить про те, що люди вважають їх діяльність такою, що не відповідає суспільному призначенню.

Доречно нагадати: проведене в жовтні 2011 року Центром Разумкова опитування показало, що українці дедалі частіше сприймають міліцію як фактор небезпеки, а не захисту. Так, на питання про те, як би респонденти сприйняли зустріч уночі на порожній вулиці з міліціонером, 31,2% опитаних відповіли: сприйняли б його як фактор небезпеки. І лише 20,7% оцінили б це як гарантію безпеки. Оцінка міліції в такому аспекті істотно погіршилася порівняно з 2006 роком, коли міліціонера в зазначеній ситуації вважали частіше гарантією безпеки (30,5%), ніж фактором небезпеки (19,1%).

Окремої уваги заслуговують результати опитування щодо діяльності судів. Насамперед, з огляду на здійснення ними особливої державної функції (правосуддя) та надто важливе значення в захисті прав і свобод людини. Для громадян суд є останньою правовою інстанцією в пошуку законності, правди і справедливості.

Результати опитування переконливо свідчать, що сподівань на цю інстанцію українські громадяни не мають. Саме до цієї інстанції з-поміж чотирьох органів правоохоронної сфери (суд, прокуратура, міліція, СБУ) респонденти продемонстрували найгірше ставлення. Це при тому, що у 2010 року в Україні була проведена судова реформа, покликана покращити діяльність судової системи (тоді як міліція і прокуратура залишаються unreformed). І за два роки суспільство мало б відчути істотне покращення правосуддя. Але, як свідчать вищенаведені результати моніторингового дослідження, порівняно з 2010 роком оцінка діяльності українських судів, навпаки, погіршилася.

Негативна оцінка діяльності правоохоронних структур та судів значною мірою зумовлена переконанням суспільства у високому рівні їх корумпованості. Як свідчать результати опитувань Центру Разумкова, проведених у 2009 і 2011 рр., суди, міліцію, прокуратуру респонденти відносять до найбільш корумпованих структур в Україні (хоча й СБУ, на думку опитаних, лише незначною мірою їм поступається в корумпованості).

ТАБЛИЦЯ 4: Відповіді на питання: «Як би Ви оцінили рівень корумпованості української влади та українського суспільства в цілому?» (Оцінка за 5-бальною шкалою, де «1» означає не корумпованість, а «5» – дуже високий рівень корумпованості), середні бали.

	Липень 2009 р.	Лютий 2011 р.
Суспільство в цілому	3,5	13,5
Центральна влада в цілому	4,1	3,9
Президент України	3,9	3,7
Адміністрація Президента України*	4,0	3,8
Прем'єр-міністр України	3,8	3,7
Уряд України	4,0	3,8
Верховна Рада України	4,1	3,9
Народні депутати України	4,2	4,0
Голова Верховної Ради України	3,8	3,8
Місцева влада і місцеве самоврядування	3,7	3,8
Суди	4,1	4,1
Міліція	4,1	4,1
Прокуратура	4,0	4,0
Служба безпеки України	–	3,8

* У 2009р. – Секретаріат Президента України

Підтримка ідеї самосуду в українському суспільстві: причини та ймовірні наслідки

Саме переконанням у корумпованості правоохоронних органів і нездатності об'єктивно розслідувати справи були вмотивовані акції протесту в Миколаєві у березні 2012 року, які виникли після того, як місцеві ЗМІ повідомили, що двоє з трьох підозрюваних у причетності до згвалтування і вбивства жительки цього міста Ок-

сани Макар були відпущені під підписку про невиїзд (до того ж повідомлялося про належність принаймні одного із підозрюваних до родини представників місцевої адміністративної еліти).

Громадський резонанс змусив керівництво Генеральної прокуратури і Міністерство внутрішніх справ взяти розслідування цієї справи під особливий контроль. Але навіть після цього під час опитування (воно проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічною службою Центру Разумкова наприкінці березня — на початку квітня 2012 року) на запитання, чи можна сподіватися на справедливі розслідування та рішення в цій справі, позитивно відповіли менше половини (48,4%) опитаних, негативно — 32,8%. Ще 18,8% не змогли визначитися з відповіддю.

Особливо слід зазначити, що в Південному регіоні (де вчинено цей злочин) відносна більшість (43,9%) опитаних усе одно вважала, що не можна сподіватися на справедливе розслідування і рішення у цій справі (протилежної думки дотримувалися лише 36,4% жителів цього регіону).

Переконавання значної частини громадян у неспроможності правоохоронних органів і судів об'єктивно та безсторонньо розслідувати злочини спричиняє досить широку підтримку ідеї допустимості самосуду над злочинцями. Загалом, більше половини опитаних допускають можливість самосуду: 18,7% вважають, що в наших умовах самосуд — це єдиний спосіб покарати злочинців, а 35,5% — що, хоча, в принципі, самосуд неприпустимий, у деяких випадках він може бути виправданим. Лише 38,3% відповіли, що вважають самосуд неприпустимим у будь-якому разі.

Цілком очікувано, що серед тих, хто не сподівався на справедливе розслідування і рішення у справі Оксани Макара, значно частіше висловлювалася підтримка самосуду — на відміну від тих, хто зберігав віру у справедливе розслідування. Якщо серед перших 28,0% вважали, що в наших умовах самосуд — це єдиний спосіб покарати злочинців, то серед других — 14,1%. А дотримувалися точки зору, що, хоча, в принципі, самосуд неприпустимий, але в деяких випадках він може бути виправданим, — відповідно 37,0% і 32,3%.

Самосуд, по суті, є заміною державного правосуддя. Самосудом вважається незаконна розправа із злочинцем (чи тим, кого підозрюють у скоєнні злочину) без звернення до відповідних державних органів. Самосуд, як правило, вчиняється з метою забезпечити справедливість (так, як її розуміють ті, хто чинить самосуд). Він є крайнім засобом, до якого вдаються тоді, коли на державу немає жодних сподівань. Той, хто вчиняє самосуд, розуміє, що він діє незаконно та нестиме за це відповідальність. Зазвичай — дуже сувору. Але це його не стримує, він свідомо йде на вчинення вочевидь незаконної дії, позаяк іншого виходу в державі, де живе, не бачить.

У ширшому суспільному розумінні самосуд — це спротив державі: він містить елемент бунтарства. Події, пов'язані з самосудом, можуть послужити детонатором масштабніших суспільних збурень. У кожному разі самосуд свідчить про наявність великої системної суспільної проблеми. Завдання держави — не допустити появи такої проблеми, а в разі виникнення — невідкладно вжити заходів для її розв'язання.

У нашому разі це означає утвердження справжньої демократії і справедливого правосуддя в Україні. Імітація їх або рух у протилежному напрямі призведе до ще складнішої суспільної ситуації та розвитку неконтрольованих процесів. Намагання припинити їх репресивним способом не дасть позитивних результатів, оскільки ці процеси (в т. ч. самосуд) є наслідком, а не причиною. Причина — в системі та принципах її функціонування, які потрібно змінювати.

На це вказують і результати аналізованого соціологічного опитування. Згідно з ними, повністю задоволені тим, як функціонує демократія в Україні, лише 2,7%, переважно задоволені — 20,4%, тоді як зовсім не задоволені — 26,4%, а переважно не задоволені — 38,0%.

Водночас 50,9% опитаних громадян вважають демократію найбажанішим типом державного устрою для України. І лише 19,6% дотримуються думки, що за певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний (18,3% засвідчили, що для них вид режиму не має значення, а 11,2% вагалися з відповіддю). Серед респондентів, які повністю або переважно задоволені тим, як функціонує демократія в Україні, 50,3% вважають самосуд у будь-якому разі неприпустимим. Серед тих же, хто повністю або переважно не задоволений функціонуванням демократії, на неприпустимість самосуду вказують 35,4%.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Аналіз результатів дослідження дає змогу зробити два важливі висновки. Перший полягає в тому, що правоохоронна і судова системи України перебувають у критичному стані. Вони не відповідають своєму призначенню та неналежно виконують своїх функцій.

Про це свідчить загальна тенденція погіршення ставлення населення до міліції та судів протягом останніх десяти років, сприйняття міліції як фактора не захисту, а небезпеки майже третиною громадян України, зневіри населення у можливості відновити законність і віднайти справедливість в українських судах. Найбільш яскравим і незаперечним доказом невідповідності української системи правоохоронних органів та судочинства євростандартам є досить широка підтримка самосуду як способу покарання злочинців. Виправдання звернень до самосуду свідчить про крайню міру незадоволеності населення виконанням правоохоронною системою покладених на неї функцій.

Другий висновок логічно випливає з першого та полягає в тому, що ситуацію у цій сфері необхідно терміново кардинально виправляти. І робити це треба «зверху». Не тому, що від вітчизняної влади цього вимагають Євросоюз і світ, які побачили проблему українського правосуддя у зв'язку з кримінальними справами відомих політиків. А тому, що про це вітчизняній владі говорить її народ, який, не дочекавшись змін «зверху», може почати змінювати ситуацію «знизу».

Очевидно, що громадянське суспільство повинне приділяти більше уваги проблемам правоохоронної системи, особливо — системі судочинства. Адже без наведення порядку в цій сфері неможливе ані встановлення демократичного режиму (з його засадничим принципом рівності усіх перед законом), ані зростання економіки, бо несправедливі суди використовуються як засіб нечесної конкурентної боротьби.

Громадянське суспільство має активізувати свою діяльність, хоча проведення ефективної і такої, що відповідає міжнародним демократичним стандартам, реформи правоохоронної системи та системи судочинства є завданням чинної влади.

Основними акторами дії у площині неурядового сектору мають бути громадські організації, які працюють у сфері сприяння утвердженню демократичних принципів, а також правозахисні організації. Вони мають виступати в ролі своєрідних медіаторів між суспільством і владою.

У цьому контексті завдання громадських організацій полягає у перманентному моніторингу ситуації із дотриманням прав громадян та виконанням правоохоронними органами своєї роботи в межах закону, з одного боку, а також у моніторингу протестних настроїв, рівня підтримки самосуду, з іншого.

Донорські організації в цих умовах мають також приділяти більше уваги тим проектам громадських організацій, які зосереджені на цій тематиці. Адже вона є надзвичайно важливою як для підтримки стабільності в країні та демократичного розвитку українського суспільства, так і для конкретно-практичних аспектів захисту прав людини і громадянина.

Фонд
«Демократичні ініціативи»
імені Ілька Кучеріва

Інформаційно-аналітичне видання «Громадська думка»

Тема: "Ставлення населення України до правоохоронних органів та судів в Україні". Видання здійснене коштом проекту «Monitoring Electoral and Transition Processes» за фінансової підтримки Національного фонду підтримки демократії, США.

Автори: Микола Мельник, науковий консультант Центру Разумкова; Михайло Міщенко, заступник директора соціологічної служби Центру Разумкова.

Упорядник: Віталій Довгич, завідувач кафедри преси Укртелерадіопресінституту, експерт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.

Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

Для листів: а/с В-271, м. Київ, 01001, Україна.

Телефон: (380 44) 581-3317.

E-mail: dif@dif.org.ua

<http://www.dif.org.ua>

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання на Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва обов'язкове.

© Благодійний фонд «Демократичні ініціативи», 2012

Поліграфічні послуги:

Виконавець:

ФОП І. П. Артюшенко

Адреса друкарні:

Україна, м. Київ, вул. Виборзька, 84

+380 44 227 78 17; +380 50 358 80 88

Формат 84x104/16, папір крейд.

Тираж 100 прим.